

5. Москаленко А.Т. Сержантов В.Ф. Смысл жизни и личность. – Новосибирск: Наука, 1989. – 205 с.
6. Оссовская М. Рыцарь и буржуа. Исследования по истории морали: Пер. с польск. / Общ. ред. А.А. Гусейнова; Вступ. ст. А.А. Гусейнова и И.А.Шварцман. – М.: Прогрес, 1987. – 528 с.
7. Bourdieu P. Pites as acts of institution // Honour in Antropology I.G.Peristiany, J.Pitt.Rivers(ed). – Cambrige, 1992. – P. 79-89.

УДК 378

О.М. Дутко

ІДЕЯ ВІЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ У СПАДЩИНІ М.КОСТОМАРОВА (1817-1885)

У статті аналізуються ідея вільного університету М.Костомарова окреслена в публіцистичній і мемуарній спадщині вченого.

The idea, which is observed in publicistic and memoirs of scholar's legacy of M. Kostomarov free university, is analised in the article.

Сьогодні в українській науці активно досліджується спадщина видатного науковця XIX ст. Миколи Івановича Костомарова(1817-1885). Він найбільш знаний як історик, етнограф, письменник та діяч українського національно-культурного руху. Проте вчений залишив помітний слід і в галузі педагогіки. Згідно з періодизацією педагогічної думки в Україні, розробленою та обґрунтованою академіком О.Сухомлинською [13,65], педагогічна спадщина М.Костомарова складалася і розвивалася в період просвітництва, хронологічні межі якого охоплюють XIX ст.

Окремі аспекти творчої спадщини вченого аргументовано розкрито в сучасній науковій літературі. Так, історики Ю.Пінчук, В.Смолій, Т.Чала, В.Янів зосередилися на вивченні і систематизації науково-історичного доробку М.Костомарова. Художню та науково-публіцистичну творчість просвітителя розглядали у своїх студіях Н.Буторіна, Я.Козачок.

Просвітницька діяльність М.Костомарова у 1845-1847 рр. характеризується у дисертаційних дослідженнях Г.Гучко “Кирило-Мефодіївська традиція в українській духовній культурі” (2005) та Є.Луняка “Кирило-Мефодіївське товариство в історичних дослідженнях другої половини XIX-XX ст.” (2003).

Освітні погляди М.Костомарова, його просвітницька діяльність аналізується в сучасних дослідженнях Н.Побірченко, О.Любара, Я.Козачка. Автори наголошують на актуальності педагогічних поглядів М.Костомарова, який надавав надзвичайно великого значення історії народу, як важливого чинника формування національної самосвідомості, як чинника просвічення простого люду. Мислитель наголошував на необхідності освіти для широких верств населення, висував вимогу забезпечення початкового навчання рідною мовою. Зокрема О.Любар зазначає, що велику пізнавальну цінність має розкриття вченим проблем української ментальності, які лягли в основу створення української етнопсихології та педагогіки [11, 312].

Однак, проведений історіографічний аналіз джерел, присвячених просвітницькій діяльності М.Костомарова, показує, що педагогічні погляди вченого ще не достатньо представленні у цілісній історико-педагогічній студії. Мета нашого дослідження – вивчення освітньо-педагогічної спадщини М.Костомарова. У цій статті зосередимося на аналізі питань, пов’язаних з поліпшенням вищої освіти та ідеї вільного університету, які окреслені у публіцистичній і мемуарній спадщині М.Костомарова.

Науково-педагогічна діяльність М.Костомарова пов’язана з Рівненською гімназією (1844-1845 рр.), Київською першою гімназією (1845-1846 рр.), Київським інститутом шляхетних дівчат (1846 р.), Київським університетом св. Володимира (1846-1847 рр.),

Петербурзьким університетом (1859-1862 рр.) [3]. Протягом зазначених років М.Костомаров прочитав чимало лекцій із загальної та російської історії.

Аналіз архівних документів, мемуарів сучасників та “Автобіографії” М.Костомарова дав змогу розкрити сутність науково-педагогічних ідей ученого та дійти висновку, що М.Костомаров на основі власного досвіду викладання історії виробив свою методику навчання: він використовував значну кількість фактологічного матеріалу; чітко, послідовно і ясно висловлював думки, підкріплював власну думку і викладений матеріал характерними місцями з літописів і документів, за допомогою вмілого поєднання слова і жестів робив свій виклад живим і цікавим. Для М.Костомарова у викладацькій роботі, на думку дослідника Н.Побірченко, важливими були два принципи: головне у дослідженнях історичного матеріалу роль народних мас, пізнання життя народу у всіх його проявах; пропаганда ідей федералізму у формі вільного об’єднання рівноправних народів на взаємовигідних умовах [12, 54].

Численна, різноманітна за спрямуванням, наукова спадщина вченого, спогади сучасників свідчать про величезну працездатність, наполегливість у досягненні мети. М.Костомаров був вимогливий і критичний не тільки до себе, а й до інших педагогів, викладачів, науковців. Ще навчаючись у Київській гімназії він уважно спостерігав за діяльністю вчителів і критично ставився до неї. Згодом, у своїх мемуарах він писав: “вчителі гімназії мало представляли з себе педагогічних зразків...” [10, 433].

В “Автобіографії” міститься інформативна характеристика викладацького складу Харківського університету. Вчений висловлював занепокоєння низькою майстерністю викладачів, поверхневiстю їхніх знань, вважав, що викладач має володіти кількома мовами, що зустрічалося рідко на той час. “Професорські кафедри, – писав він, – займали часто люди бездарні, інколи хоча і талановиті, але ліниві” [10, 439].

У 1835 році відбулося деяке оновлення викладацького складу Харківського університету, до якого прийшли молоді сили, що повернулися з-за кордону. На тодішнього Костомарова-студента великий вплив справив професор загальної історії М.Лунін, який мав блискучу європейську освіту. Його лекції відрізнялися багатством змісту і критичною спрямованістю, вони були глибокі і захоплюючі. “Лекції цього професора справили великий вплив на мене і зробили в моєму духовному житті вирішальний поворот: я полюбив історію” [10, 441].

З того часу М.Костомаров досконало і глибоко вивчав історію: працював у бібліотеках, вишукував маловідомі і вивчав відомі архівні документи, зробив багато записів народних пісень, описував народні звичаї і обряди, аналізував і зіставляв історичні факти, події, процеси, із захватом вивчав польську, німецьку, латинську, чеську, сербську мови. У нього вистачало сил відвідувати історичні місця, записувати і збирати “живий матеріал”, спілкуватися з простим людом. У молодого дослідника розвинувся інтерес до етнографії.

Завдяки наполегливій праці М.Костомаров стає чудовим лектором, блискучим викладачем Київського університету. Його затвердили на посаді ад’юнкта університету через місяць після виголошення ним пробної лекції перед радою й одноставного обрання викладачем російської історії. В спогадах він писав: “лекція моя була багата відомостями, прикладами свідків, які я приводив в оригіналах, тому викликала самі хороші враження. Так розпочалася моя короткочасна професорська кар’єра” [10, 476].

У “Автобіографії” М.Костомаров розкриває проблеми діяльності тогочасного університету св. Володимира як навчального закладу. На думку вченого, тут було чимало недоліків, притаманних, проте, майже всім тогочасним провінційним університетам. Йшлося про достатню кількість бездарих викладачів. Однак М.Костомаров характеризував і тих, які “з честю займали кафедри” [10, 479].

М.Костомаров особливо високо цінував у викладачів наукову чесність, знання різних мов, відданість науці, вміння використовувати сучасні методи обробки історичних фактів, критикувати (тобто аналізувати) джерела [10, 477-479].

Ученого хвилювала проблема доуніверситетської підготовки молоді. На його думку, її якість залежала не стільки від шкільного навчання, скільки від якості і ґрунтовності початкового домашнього виховання. “Судячи з екзаменів, як вступних, так і перевідних, я мав можливість дійти висновку, що поляки вступали до університету з кращою підготовкою, ніж росіяни, і це залежало вже не від шкільного навчання, а від початкового домашнього виховання. Малоруська молодь, жителі лівої сторони Дніпра, за винятком не багатьох, обдарованих видатними талантами, відрізнялися тупуватістю, лінню і апатією до розумової праці” [10, 478-479].

Погляди М.Костомарова на проблему виховання, на його роль у здобутті освіти, а також на зв'язок виховання і навчання, їх взаємозалежність розкриваються вченим в статті “Зауваження про наші університети”, яка була опублікована 23 жовтня 1862р. в “Санкт-Петербурзьких Відомостях”. Педагог надавав першорядного значення вихованню, яке передувало освіті. Він пише, що загальною метою виховання є освіта, “освіта має коріння у вихованні, без нього не може зростати; виховання готує до життя, освіта є душею життя” [8]. Освіта, – вважав педагог, – стосується всіх сторін життя людини: і духовного, і сімейного, і громадського, і економічного; тому слід “вжити заходів і певними засобами досягти сприяння науки процесу суспільного добробуту та розповсюдження просвічення” [8]. Для розв'язання цих завдань необхідними, на його думку, були б два типи закладів: навчально-виховні та освітньо-наукові. До перших він відносив школи та всі заклади, “метою яких є виховання підлітків, до тих пір, поки вони не стануть молоддю, яка в змозі стати членами суспільства” [8]. Важливими засобами поліпшення освіти вчений вважав доцільно створені підручники і власне всю дитячу літературу, а способом передачі знань від вчителя до учня – урок, керівництво над навчальним процесом, вчительські настанови. М.Костомаров переконаний, що вчительська майстерність має досягати рівня при якому учні довіряють вчителю, керуються його настановами, розвиваються під наглядом вчителя.

Другий тип закладів – це, за М.Костомаровим, університети і наукові товариства, і відповідні їм засоби – наукова література і мистецтво. Всі разом вони сприяють продовженню освіти “особами, які закінчили навчання і досягли зрілого віку, і сприяють, через науку, прогресу просвічення суспільства і добробуту” [8]. Основним способом передачі знань в освітньо-наукових закладах, – на думку вченого, – є читання, лекція, дослідження. Привертає увагу погляд М.Костомарова на відносини між викладачами і слухачами. “Між професорами і студентами, – писав він, – мають існувати наближені стосунки, щоб досягти бажаного впливу вчителя на учня” [10, 479]. Вчений переконаний, що лекції викладачів мають критикуватися слухачами, обговорюватися ними, сприйматися на власний розсуд студентів. “Слухачі мають бути в змозі судити про досягнення та недоліки свого професора: в цьому, – впевнений педагог, – розвиток університету” [8].

М.Костомаров визначає місце та значення університетів як соціальних інститутів держави, які покликані сприяти добробуту та розвитку людини. Педагог висловлював упевненість, що процвітання університетів залежить від рівня нижчих училищ: “тому, – писав М.Костомаров, – необхідна опіка і уважний нагляд за нижчими та середніми навчальними закладами, оскільки від них залежить підготовка слухачів до сприйняття і усвідомлення університетських лекцій. Підготовка до університету не тільки в тому, щоб слухач заходив до його стін з відомим запасом знань, а ще й в тому, щоб його думки були розвинені на стільки, щоб він міг розуміти викладення лекцій” [8].

Підаючи критиці тогочасну систему вищої освіти, М.Костомаров підтримував ідею створення відкритого університету, яка існувала серед просвітників Петербурзького університету в 60-х роках. Ця ідея стає провідною і висвітлюється вченим в ряді статей про “наші університети” надрукованих у “Санкт-Петербурзьких Відомостях” в 1861-1862рр. [3, 4, 5, 6, 7, 8, 9].

В статті “Заважати чи не заважати навчатися?” дослідник зазначає, що для успіху в справі просвічення, перш за все, потрібна свобода – свобода і зверху, і збоку, і знизу. “Як не

організуйте університет, якщо в ньому не буде свободи, не буде в ньому процвітати наука... Насильно нав'язана освіта – все рівно, що насильно нав'язане добро” [9].

Значну увагу М.Костомаров приділяв свободі добору викладачами засобів, методів, способу викладання своїх думок: “В лекціях необхідно надати професорам найширшу свободу, як у доборі предмета для читання, так і в способі викладання науки” [9].

Не вживаючи терміну “демократія” вчений пише про те, що першою якістю свободи є толерантність (терпимість), повага до інших думок, пріоритетність прагнення знайти істину, і навіть бути готовим відмовитись від власних переконань, якщо істина цього потребує [9].

Посилаючись на свої спостереження протягом викладацької діяльності у вищих навчальних закладах, М.Костомаров робить висновок, що слухати лекції може кожен, а викладати науку може лише той, хто підготовлений до цього, хто має здібності та знання. “Потрібно, щоб професор отримував свою кафедру згідно відомим умовам, які необхідні для оцінювання його здібностей і знань; необхідно, щоб кожен професор мав науковий ступінь і “избрание”. На думку вченого, професура має складати наукову раду, у повноваження якої входили б добір і звільнення професорів, відкриття, розширення, закриття кафедр; завідування загальним процесом викладання; присвоєння наукових ступенів [4].

В середині XIX ст., як зазначає дослідник Р.Еймонтова, на розвиток освіти в університетах впливала реакційно-консервативна політика уряду, яка виключала з навчальних програм найважливіші предмети, яка ставила викладання в тісні та штучні рамки. Царат прагнув підкорити науку і викладання реакційній ідеології, робив все можливе, щоб надати викладанню вузько утилітарного, догматичного характеру. Все нове сприймалося як замах на “устої”, зустрічалося з підозрою і недовірою. Заборонялося викладати з будь-яким критичним поглядом на процеси, події, факти тієї доби. Від професорів вимагали активної апології самодержавству, їх зобов'язували давати таку інтерпретацію фактів, яка не узгоджувалася з науковим підходом. Практикувалася сувора цензура всіх університетських видань. Вівся жорсткий нагляд за професурою та студентством з боку уряду для забезпечення “благонадійності” роботи університетів [14, 50-54].

Усупереч тогочасних заборон, М.Костомаров вважав, що свобода викладання наук і свобода слухання лекцій має бути загальноприйнятною формою роботи для всіх відкритих університетів. Це положення для нього є ключовим, оскільки відображає сутність відкритого університету [5].

Педагог обстоював думку, що вища освіта має бути доступною всім: молоді, яка не закінчила курс в гімназії, і яка має гімназичний диплом, жінкам, особам будь-якого звання, будь-якої спеціальності, людям різних статків та віку. Уже в той час учений стверджував думку про неперервність освіти для людини. Він вважав, що освіту неможливо закінчити й пов'язати з умовами віку. “Освіта – це досягнення будь-якого віку й не припиняється до старості. Ніхто не може сказати: я закінчив свою освіту, тому, що це б означало: я закінчив своє духовне і моральне життя” – писав М.Костомаров у статті “Зауваження про наші університети” [8].

Університет для вченого – це заклад, який сприяє найшвидшому та якісному оволодінню освітою. Забезпечення цього процесу залежить, в першу чергу, від викладачів. Тому він пропонував створити в університеті конкурентні умови для професорів, тобто запрошувати читати лекції приватних доцентів з інших закладів, “тоді буде, – вважав педагог, – змагання між професорами, зникне будь-яка монополія, молоді діячі науки будуть підтримувати свіжість наукової атмосфери” [5].

За М.Костомаровим все, що складає гідність відкритих університетів – це свобода слухання лекцій, отримання ступенів, і взагалі, набуття наукових знань на власний розсуд особи. Він прагнув якомога ширшого розповсюдження просвічення людей.

Проаналізувавши деякі аспекти творчої спадщини М.Костомарова, а саме ті, що висвітлюють його ставлення до системи вищої освіти середини XIX ст., можна дійти висновку, що провідними ідеями вченого, які він пропагував, були:

- забезпечення доступності вищої освіти;
- створення умов для свободи викладання наук та свободи слухання лекцій в університетах;
- вимога постійного підвищення якості освіти, оновлення її змісту та форм організації навчального процесу;
- підвищення якості фахової підготовки працівників освіти та науки;
- створення умов для здобуття людиною освіти протягом усього життя.

За життя М.Костомарова його ідеї щодо організації навчального процесу у вищих навчальних закладах не були реалізовані, у зв'язку з тогочасними вимогами політики царату. Проте вони заслуговують на увагу, оскільки перегукуються з сучасними пріоритетними положеннями щодо розвитку освіти України, яка чітко визначила орієнтир на входження в освітній простір Європи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грушевський М. Науково-публіцистичні та полемічні писання Костомарова. – Державне видавництво України, 1928. – 316с.
2. Козачок Я.В. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). – К., 2004. – 352с.
3. Костомаров Н.И. Еще несколько слов об университетах // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №258. – С.1416-1417.
4. Костомаров Н.И. Еще об университетах (проект открытых университетов) // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №261. – С.1431.
5. Костомаров Н.И. Еще одно и последнее замечание об университетах // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №281. – С.1537-1538.
6. Костомаров Н.И. Заметка на заметку г.Никитина об университетах // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №270. – С.1477.
7. Костомаров Н.И. Замечание на статью “Руського инвалида” (в №255): “Наши университеты” // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №275. – С.1503-1504.
8. Костомаров Н.И. Замечание о наших университетах. (По- поводу напечатанной в №1 газеты “День” статьи Хомякова) “ // Санкт-Петербургские ведомости. – 1861. – №237. – С.1305-1306.
9. Костомаров Н.И. Мешать или не мешать учиться? “ // Санкт-Петербургские ведомости. – 1862. – №113.
10. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. Замлинский В.А.; Примеч. Бутича И.Л. – 2-е изд. – К.: Лыбидь, 1990. – 735с.
11. Любар О.О. та інші. Історія української школи і педагогіки: навчальний посібник. – Київ: Знання, 2003. – 354с.
12. Побірченко Н.С. Апостол кращої долі України – Микола Іванович Костомаров // Історико-педагогічний альманах / Гол.ред. Сухомлинська О.В. – Київ, Випуск 2, 2006. – С.50-58.
13. Сухомлинська О.В. Періодизація педагогічної думки в Україні: кроки до нового виміру // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – Київ, 2003. – С.47-66.
14. Эймонтова Р.Г. Русские университеты на грани двух эпох. – Москва. – 1985. – 352с.

УДК 373.1: 140.8

В.В. Кузьменко

ВПЛИВ ЗМІСТУ НАВЧАННЯ ПОЧАТКОВИХ НАРОДНИХ УЧИЛИЩ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ НАУКОВОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті проаналізовано можливості становлення в учнів загальноосвітніх навчальних закладів початку ХХ століття наукової картини світу, розглянуто вплив змісту навчання початкових народних училищ на формування у дітей адекватних уявлень про навколишній світ.